

ULUSLARIN VE ULUSAL KİMLİKLERİNİN OLUŞTURULMASINDA ÇEVİRİ YÖNTEMLERİNİN ROL VE İŞLEVİ

Yrd.Doç.Dr. Özlem Berk*

ÖZET

Bu çalışmanın amacı, çevirinin ve özellikle yazın çevirisinde kullanılan iki temel çeviri stratejisinin ulusların ve ulusal kimliklerin oluşturulmasındaki rol ve işlevini Türk çeviri tarihinden alınan örneklerle incelemek olacaktır. 1813 yılında Friedrich Schleiermacher'ın, yazarı okura, ya da okuru yazara götürmek olarak biçimlendirdiği bu iki yaklaşım, son dönemde Lawrence Venuti tarafından kaynak metni, erek dilin normlarına uygun olarak ve akıcı bir biçimde çevirmek olarak tanımladığı 'yerelleştirme' ve kaynak metnin bazı yabancı unsurlarını tutarak erek dilin normlarını zorlayan bir biçimde çevirmek olarak tanımladığı 'yabancılaştırma' kavramlarıyla adlandırılmıştır.

Çevirilerin ve etkilerinin ardındaki ideolojileri ortaya çıkaracak olan sosyo-kültürel ard alanı daha iyi ortaya koyabilmek amacıyla yapılan betimleyici bir inceleme sonucu, çeviri kararlarının (süreç öncesi ve sonrası) belirlenmesinde kaynak ve erek kültürler arasındaki güç dengelerinin etkili olduğunu ortaya çıkmaktadır. Türklerin, özellikle 19. yüzyıl ortalarından başlayarak 1950'lere kadar yürüttüğü çeviri etkinliklerinde kaynak kültür olarak Batı'nın algılanış biçimi ve Batı'ya verilen yüksek statü, çevirilerin genel olarak yerelleştirilmesi sonucunu doğurmuştur. Öte yandan, II. Dünya Savaşı sonrası, özellikle de 1980'li yıllardan bu yana Türkler yeni kimlik ve model arayışlarına girerek bu güç dengelerini değiştirmişlerdir. Batı'nın tek model olarak statüsünü kaybetmeye başlamasıyla birlikte çevirilerin, Schleiermacher'ın de savunduğu gibi, farklılıklar üzerine kurulması gerektiği gibi yabancılaştırıcı bir yaklaşım benimsenmeye başlamıştır.

Sonuç olarak; çeviri yöntem ve süreçlerini daha iyi kavramamız, bu kararların alındığı kültürlerin ve farklı çeviri tarihlerinin ayrıntılı bir incelenmesiyle mümkün olacağından daha fazla betimleyici çalışmalara gereksinim bulunmaktadır.

ABSTRACT

The aim of this paper is to examine the role and function translations and the two main translation strategies played in constructing nations and national identities with the help of some examples taken from Turkish history. These two approaches, formulated by Friedrich Schleiermacher in 1813, as either to bring the author to the reader, or the reader to the author, has recently been named by Lawrence Venuti as 'domesticating' which he describes as to translate the source text in a fluent style, not forcing the norms of the target language and as 'foreignizing' which is to translate the source text keeping some of its foreign elements and so forcing the target language norms.

A descriptive approach is adopted, aiming to reveal the agenda behind translations and their effects and help to a better portrayal of the socio-cultural context of translation. The results of this examination suggest that the power relations between source and target cultures are critical in determining translational decisions. In the Turkish case, the West as the source culture was given a superior status from as early as the nineteenth century and as a result, domestication was used as the main strategy in translations from Western languages during the nineteenth century and the first decades of the Republican era. The changing socio-political power relations in

* Muğla Üniversitesi Batı Dilleri ve Edebiyatları Bölümü.

Turkey, especially after the 1980s, also affected the perception of the West. This gave rise to the beginning of a certain resistance to the previous domesticating strategies. Translations, according to the new approach, should not show the similarities, but differences and one's identity should be constructed by these difference. This is a foreignizing strategy which was also privileged by Schleiermacher.

The paper concludes that there is need to know more about different translation histories in order to learn more about different translation strategies and processes.

Özellikle yazın çevirisinde yüzyıllardan beri ortaya atılan pek çok farklı yöntem genel olarak iki kategoriye ayrılabilir. Bunlardan ilki, yabancı metni erek dil¹ kültürüne hakim olan değerlere uygun olarak tutucu ve benzeştirici bir yaklaşımla aktarmak, ikincisi ise kaynak metni erek dil kültürüne hakim olan normlara karşı duran ve bunları değiştirmek, yenilemek isteyen bir yaklaşımla çevirmek olarak tanımlanabilir.² Bu yaklaşımların altında sadece kaynak dile, metne ve kültüre sadakat ya da sadakatsizlik olarak nitelenen kaygı yatmamakta; bu seçimlerin aynı zamanda sosyal, politik ve kültürel boyutları bulunmaktadır.

Çeviriler erek kültürleri etkiler ve değiştirirler. Çeviri politikaları, bu kararları yönlendiren güçler tarafından kendi kültürlerini nasıl yönlendirmek istediklerine göre şekillenirler. Çeviri yöntemleri de benzer şekilde, çevirmenlerin kaynak ve erek kültürü nasıl algılayıp değerlendirdiklerine göre değişir. Bu yazının amacı, çevirinin ulusların ve ulusal kimliklerin oluşmasındaki rol ve işlevini ve çeviri kararlarının arkasındaki ideolojileri özellikle Türk çeviri tarihinin belli dönemlerine, çeviri yöntemlerine ve eleştirilerine bakarak incelemek olacaktır.

Yukarıda sözü edilen iki temel yöntemi belki de en açık şekilde biçimlendiren Alman dinbilimci ve felsefecisi Friedrich Schleiermacher (1768-1834) olmuştur. 1813 yılında Berlin Kraliyet Bilimler Akademisi'nde ders olarak verdiği *Über die verschiedenen Methoden des Übersetzens* (Çevirinin Çeşitli Yöntemleri Üzerine) adlı metinde Schleiermacher çeviride sadece iki yöntem olduğunu söyler: "Ya çevirmen yazarı olduğunca rahat bırakır ve okuru ona doğru yaklaştırır; ya da okuru rahat bırakır ve yazarı ona doğru

¹ Kaynak dil, çevrilecek metnin (kaynak metin) yazıldığı dili belirten bir terimdir. Benzer şekilde, erek dil de kaynak metnin çevrildiği dili gösterir.

² Lawrence Venuti bu iki temel yöntemi, kaynak metnin yabancılığını erek dil okuyucuları için mümkün olduğunca azaltmak amacıyla saydam ve akıcı bir biçimin benimsendiği bir çeviri stratejisi olarak tanımladığı yerelleştirme (*domestication* ya da *domesticating*) ve orijinal metnin yabancı özelliklerinden bir kısmını tutarak erek dildeki normları zorlayan bir çeviri stratejisi olan yabancılaştırma (*foreignizing*) olarak adlandırır. Lawrence Venuti, *The Translator's Invisibility. A History of Translation* (Londra ve New York: Routledge, 1995).

yaklaştırır.”³ Birinci durumda çevirmen, iki metin, dolayısıyla iki kültür arasındaki farklar üzerine kurar yöntemini. Çevirmen erek metinde, yabancı metnin dilsel ve kültürel farklılığını korumayı amaçlar, çünkü ancak bu yöntemle yabancılık verilebilir ve okurun ufku açılabilir. Öte yandan, yazarı okurun dünyasına getirerek onu bu dünyanın bir parçası yapan çeviri ise okurun, dolayısıyla ulusun gelişimine katkıda bulunamaz. Bu iki yöntem arasında Schleiermacher’ın tercihi birincisinden yanadır. Oysa aşağıda da görüleceği gibi, 19. yüzyılın başlarında Avrupa’da etkili olan ulusçuluk hareketlerinde genel olarak bunun tersi bir yaklaşım benimsenmiştir; ancak burada önemli olan Schleiermacher’ın bu tercihinin arkasındaki nedenlerdir. Nitekim Schleiermacher için çeviri tek başına ele alınacak bir şey değildir. Kültürel yaşamın bir parçası olarak görülen çevirinin nasıl ve niçin yapılacağı, neye önem verileceği bu bütün-parça ilişkisine göre belirlenmeye çalışılır. Dolayısıyla çeviri yöntemini belirleyen amaçtır.⁴

Napolyon savaşları sırasında verdiği bu derste, Schleiermacher çeviriyi Prusya ulusal hareketinde önemli bir uygulama olarak görür ve çevirinin rolünü ulusçu kültürel politikalar içinde belirler: Çeviri, elit bir edebiyat geliştirerek Alman dilini zenginleştirebilir ve Alman kültürünün, evrensel egemenlik olarak görülen, tarihsel kaderini gerçekleştirmesine olanak sağlayabilir. Schleiermacher bu ulusal ideolojisini çeviriyi kültürlerin benzeşikliğinin değil de kültürler arası farklılığın merkezine koyarak kuramsallaştırmıştır. Böylece Schleiermacher’ın çeviri yöntemi, bir yandan yabancı kültürlerle karşı, bunları Alman kültürü karşısında daha aşağıda gören bir ulusçuluğa, diğer yandan da aralarındaki farklılıkları, Alman dili ve kültürünün daha geri olduğunu ve gelişmek için bu yabancı kültürlerle katılması gerektiğini kabul eden bir anlayışa dayanmıştır.

I.

Yerelleştirme stratejisinin antik Roma’dan beri kullanıldığı bilinmektedir. Latin çevirmenler, sadece kaynak kültüre özgü işaretleri silmekle kalmamış, Roma kültürüne eklemeler yaparak ve Yunan şairlerin adlarını kendilerinininkiyle değiştirerek çevirilere aslen Latince yazılmış süsü vermişlerdir.⁵ Yerelleştirme stratejisi modern öncesi çağlardan başlayarak, özellikle Fransız ve İngiliz gibi baskın kültürlerde de kullanılmıştır. Lawrence Venuti, ayrıntılarıyla yerelleştirmenin, Anglo-Amerikan kültürde, bu ülkelerin [Birleşik Krallık ve Amerika Birleşik Devletleri] “saldırgan bir biçimde tekdilli, yabancıyı kabul

³ Schleiermacher’ın çeviri anlayışını yansıtan bu metin üzerinde ayrıntılı bir çalışma için bkz. Turgay Kurultay, ‘Çeviri Yöntemi Üzerine Düşünceleriyle F.Schleiermacher’, *Dün ve Bugün Çeviri*, 1 (1985), s. 198.

⁴ Kurultay, s. 199.

⁵ Lawrence Venuti, ‘Strategies of Translation’, *Routledge Encyclopedia of Translation Studies*, haz. Mona Baker (Londra: Routledge, 1998), s. 241.

etmeyen, yabancı metinleri görünmez bir şekilde İngiliz dilinin değerleriyle donatan ve okuyuculara kendi kültürlerini bir başka kültürde tanıyarak narsis bir deneyim sağlayan akıcı çevirilere alışkın” olmaları yüzünden egemen bir çeviri stratejisi olarak kullanıldığını göstermiştir.⁶

Türk çeviri tarihinde de, çeviri etkinliğinin özellikle yoğun olduğu 19. yüzyılın ikinci yarısında ve Cumhuriyet’in ilk yıllarında, yerelleştirme stratejisi yaygın olarak kullanılmıştır. 19. yüzyılın ikinci yarısında Batı’dan yapılan ilk çevirilerle Osmanlı kültür dünyasına Batı etkisinin yeni kavram ve fikirlerle birlikte girmesi ve yeni Türk edebiyatının giderek gelişmesiyle birlikte baskın olan çeviri stratejisi yerelleştirmeydi. Bu strateji, erek yazın dizgesine sadece yeni edebi türler ve konular katarak ve dili geliştirerek yeni bir Türk edebiyatının doğuşunu sağlamamış, aynı zamanda daha geniş sosyo-kültürel çoğul-dizgede etki yaratmıştır.⁷ Tanzimat döneminde başlamış olan Türk’lüğün geliştirilmesi hareketi de temel olarak Batı’dan yapılan ilk çevirilerle ithal edilmiştir

Bu dönemin en verimli çevirmenlerinden biri olan Ahmet Midhat Efendi çevirdiği eserlerde bu yöneme bağlı kalmıştır. Ahmet Midhat, Rodos’ta hapisaneyeyken Ebüzziya Tevfik ile birlikte Paul de Kock’tan *Üç Yüzlü Karı* (*La fille aux trois jupons*) adlı romanı çevirir. 19 Aralık 1875’te çevirisine yazdığı önsözde şöyle demektedir:

Bu hikâye müellifin bu isimdeki hikâyesinin harfiyen tercümesi değildir. Çünkü lisan-âşına olanlar bunun muhal derecesinde müşkül olduğunu teslim ile beraber harfiyen edilen tercümede –bahusus bir lisana mahsus her türlü şiveyi başka bir lisana nakilde eskisindeki gibi- letafet olmayacağını dahi itirafa mecbur olmaları tabîdir.

⁶ Venuti, *The Translator’s Invisibility*, s. 15.

⁷ Itamar Even-Zohar’ın ortaya attığı çoğul-dizge kuramına (*polysystem theory*) göre edebiyat, bir çok dizgeden oluşan devingen bir çoğul-dizgedir. Kuram, bu çoğul-dizgenin içinde yer alan pek çok yazınsal model, tür ve geleneklerin sürekli bir devinim ve karşılık durumunda ve merkez/çevre (*centre/periphery*), yüksek/aşağı edebiyat (*high/low literature*), saygın görünen/saygın görünmeyen edebiyat (*canonized/non-canonized*) çekişmeleri içinde işlevsel açıdan incelenip değerlendirilmelerini sağlamaktadır. Bu kuram ayrıca, yazın çevirilerini “çeviri yazın” adıyla çoğul-dizgenin bu iç çekişmelerine katılan ayrı bir dizge olarak görerek edebiyat incelemelerine yeni bir bakış açısı getirmiştir. Bkz. Itamar Even-Zohar, ‘The Position of Translated Literature within the Literary Polysystem’, *Literature and Translation: New Perspectives in Literary Studies* içinde, haz. James S. Holmes, José Lambert ve Raymond van den Broeck (Leuven: Acco, 1978), s.117-27 ve ‘Polysytem Studies’, *Poetics Today* (özel sayı), 11:1 (1990).

Mealen dahi tercüme etmedik. Çünkü Paul de Kock'un eserinde olan letafeti, rümuza, nikâtı Paris'te yaşamış olanlardan maadası bilhakkın temyiz edemez. Binaenaleyh biz hikâyenin hükmünü Türkçe yeniden kaleme aldık.⁸

Aynı önsözde Midhat, Paul de Kock'un sadece bu hikayesini aktarmakla yetinmeyeceğini ve yazarın başka hikayelerini de “gerek tercüme ve tahrir ve gerek mütalaa ve iştırâ” olarak vermeye devam edeceğini belirtir.⁹ Ahmet Midhat'ın her dilin kendine özgü kültürel öğeleri olduğunu kabul ettiği ve yine her metnin belirli bir kültüre bağlı olduğunu gördüğü açıktır. Midhat erek-metin odaklı bir yaklaşımı benimseyerek erek, yani Osmanlı kültüründe anlaşılır bir metin üretme yoluna gitmiştir.

Ahmet Midhat diğer çevirilerinde de bu politikasını değiştirmez ve düşüncelerini her fırsatta dile getirir:

Biz tercüme-i ayniye taraftarı değiliz. Fransızca bir cümleyi, bir kelâmı, hattâ bir sahifeyi okuruz; ne anlar isek onu müstakilen –yani yeniden-Türkçe yazarız. İşte bunun için bizim tercümelerimiz doğrudan doğruya Türkçe yazılmış gibi olur.¹⁰

Mustafa Nihat Özön'ün de belirttiği gibi Ahmet Midhat'ın çevirileri olay örgüsü ve olayın yürüyüşü yönünden orijinal metinle benzerlik gösterir; ancak biçimsel özellikleri kendisine aittir.¹¹ Bu noktada Midhat'ın çeviriye verdiği geniş tanım da anlamlıdır; o, kaynak metinleri “yeniden yazdığını” söylemekte, böylece kendisinde bu metinleri erek yazın dizgesine uygun olacak şekilde değiştirme hakkını görmekteydi.¹²

Kültürler arasındaki farklılıkları tanımasına paralel olarak Ahmet Midhat her ulusun romanının kendi “istidad-ı millîsine” göre ve ait olduğu devrin “anâsır-ı galibesinden” ayrılmadan yaratılması gerektiğine inanmaktadır. Midhat yabancılardan alınacak romanların buna göre bir seçime tâbi tutulmasını ve yine aynı sebeplerle gerekli yerlerde değişiklikler yaparak bu

⁸ Mustafa Nihat Özön, *Türkçede Roman* (İstanbul: İletişim Yayınları, 1985 [1936]), s. 223.

⁹ Fevziye Abdullah, ‘Ahmet Midhat Efendi'nin Garp Dillerinden Tercüme Roman ve Küçük Hikâyeleri’, *Tercüme*, 11:60 (1955), s. 112-13.

¹⁰ Özön, s. 223.

¹¹ Özön, s. 224.

¹² Kaynak metinlerin üzerinde değişiklikler yaparak bunların kültürlerarası dolaşımını sağlayan çeviriler, özetler, açıklamalar, edebiyat tarihleri ve antolojileri ve eleştirel yorum ve açıklamaların da içinde bulunduğu türleri kapsayan “yeniden yazım” (*rewriting*) terimini ilk ortaya atan André Lefevere olmuştur. Bkz. André Lefevere, haz., *Translation, Rewriting, and the Manipulation of Literary Fame* (Londra: Routledge, 1992) ve ‘Why Waste our Time on Rewriters? The Trouble with Interpretation and the Role of Rewriting in an Alternative Paradigm’, *The Manipulation of Literature* içinde, haz. Theo Hermans (Londra: Croom Helm, 1985), s. 215-43.

eserlerin çevrilmesi gerektiğini savunur.¹³ Batı'dan seçici davranarak ithal etme yaklaşımı ve Doğu/Batı karşıtlığı sorunu 19. yüzyılın sonlarında Osmanlı aydınları arasında öncelikle dil ve edebiyat alanlarında tartışılmaya başlamıştır.

1874'de *Hayal* gazetesinde çıkan bir yazı Osmanlı aydınlarının çeviri alanında karşılaştıkları bu problemi yansıtır. Yazı, Avrupalıların “aşk ve alaka” üzerine yazdıkları hikayelerin, halka Batılı yaşam ve düşünce biçimini aşılamaşınlar diye çevrilmemesi gerektiğiyle ilgili bir ifadeyle başlar. Yazar her hikayenin ait olduğu ulusun normlarına göre yazıldığını ve bu yüzden popüler olduğunu belirttiikten sonra tarih, bilim ve ahlak üzerine yazılmış eserlerin çevirilerine gereksinim olduğunu söyler.¹⁴ Burada altı çizilmesi gereken nokta, yazarın çeviriye değil ama çevirinin yerel normları bozmasına karşı olduğudur. Ancak bu korku yalnız Batılı normlara değil erek kültüre sızıp statükoyu değiştirebilecek tüm yabancı değerlere karşı duyulmaktaydı. Nitekim, yazının son paragrafında yazar “moda” olarak adlandırdığı bu çeviri etkinliğinden önce tüm edebiyatın Acem etkisi altında olduğunu, Osmanlı kültürüne bu kadar zarar veren bu etkinin daha sonra yerini Fransız etkisine bıraktığından yakınır.

Ahmet Midhat'ın modelini Fransız edebiyatından alarak yazdığı pek çok eserden biri de aslı Octave Feuillet tarafından yazılmış olan *Amiral Bing* adlı oyunun¹⁵ roman türündeki Türkçe çevirisidir. Aynı çevirinin “mukaddeme”sinde Midhat oyundan tam anlamıyla zevk alabilmek için eserin yetenekli oyuncular tarafından sahnelenmesinin ve oyunun tarihsel arka planının tanınmasının şart olduğunu, bu unsurların bulunmamasından dolayı ise kendisinin oyunu roman olarak kaleme aldığını anlatır.¹⁶

Bütün bunların sonucu, Ahmet Midhat'ın çevirileri en az yazdığı romanlar kadar zevkle okunmaktaydı. İzlediği çeviri politikaları yaptığı çevirilerle kendi yazdığı eserler arasındaki farklılıkları en aza indirmiş, aynı zamanda kendi eserlerinin de Avrupa eserleri ayarında olduğu kanısını okurlara vermiştir.¹⁷ Orijinal ve çeviri metin arasında bir ayırım yapılmamış, içerik, biçim ve dil yerel normlara göre uyumlaştırılmıştır. Yukarıda da görüldüğü gibi Midhat, kimi eserleri erek dizge normlarına göre uydurmak için başka bir türde çevirmiştir.

Yerelleştirme stratejilerinin yaygın olarak kullanılması sadece 19. yüzyılda Osmanlı erek dizgesine özgü değildir. Avrupa'daki pek çok küçük

¹³ Özön, s. 223.

¹⁴ Nuri Akbayar, ‘Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Çeviri’, *Tanzimat’tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, haz. Murat Belge, 2. cilt (İstanbul: İletişim Yayınları, 1986), s. 450.

¹⁵ Eserin özgün adı saptanamamıştır.

¹⁶ Işın Bengi-Öner, ‘Bir Söz Ustası ve Bir Devrimci: Ahmet Midhat Efendi’, *Çeviri Bir Süreçtir... Ya Çeviribilim?* (İstanbul: Sel Yayıncılık, 1999), s. 70 ve Abdullah, s. 115.

¹⁷ Özön, *Türkçede*, s. 223.

ulusun¹⁸, özellikle 18. yüzyılın sonlarında ve 19. yüzyılın başlarında, kültürel, ekonomik ve politik olarak uyanışı olarak tanımlanan dönem, büyük bir çeviri etkinliğine sahne olmuş ve yerelleştirme de bu ulusların çeviri etkinliklerinde temel yöntem olarak kullanılmıştır. Özellikle, standart dillerin bulunmadığı ya da ilk ortaya çıktığı durumlarda çevirinin kültüre katkısı olarak görülen yerelleştirmenin özel bir yeri olmuştur. Bu gibi uyanış hareketlerinde dil ulusal varlığın temel ya da tek önemli şekli olarak vurgulanmıştır. Avrupa'daki küçük uluslar üzerinde yapılan pek çok örnek çalışma yerelleştirmeyi ve erken ulusçuluk akımlarını ele almıştır.

Nitekim, Çek ulusal hareketinde çeviriler Vladimir Macura'nın gösterdiği gibi bir Çek kültürü oluşturmada temel araç olarak işlev görmüşlerdir.¹⁹ Anna Lilova'nın 'orijinalin Bulgar ulusal, tarihi ve psikolojik özelliklerine uydurularak serbest yorumu ve edebi gözden geçirilişi' olarak tanımladığı "Bulgarlaştırma", dönemi herhalde Bulgar yeniden doğuşu sırasında çevirilerle takdim edilen yeni modellerin ulusal modellere dönüştürüldüğü bir yerelleştirme süreci olarak görülebilir.²⁰ Sirkku Aaltonen da Fince'de tekrar yazılan İrlanda oyunlarının 'alışılmışla alışılmamış arasındaki sınırın bulanıklaşmasına ve benzerlik etkisinin yaratılmasına' yardım eden yerelleştirme stratejisi sayesinde İrlanda değil de Fin tiyatro dizgesine ait ürünler olarak görülmesi gerektiğini iddia eder.²¹ Örnekler bu konuda yapılan araştırmaların artmasıyla çoğalmaktadır. Bu örneklerden çıkarılabilecek sonuç ise yerelleştirme modelinin 19. yüzyıl boyunca yeni ortaya çıkan pek çok ulusta ve ulusal edebiyatlarda kullanılmış olmasıdır. Bu yönüyle Osmanlı örneği de diğer Avrupalı örneklerle benzerlik göstermektedir.

Yerelleştirme modeli Cumhuriyet'in ilk yıllarında Batılı modelleri izleyen bilinçli ve planlı bir merkezî devlet politikası sayesinde yaygınlaşmıştır.²² Genç Cumhuriyet'in modern, Batılı ve laik bir Türk ulusu

¹⁸ "Küçük" burada dil ve edebiyatları kendi toprakları dışında az bilinen ve konuşulan uluslar için kullanılmaktadır.

¹⁹ Vladimir Macura, 'Culture as Translation', *Translation, History and Culture* içinde, haz. Susan Bassnett ve André Lefevere (Londra: Pinter, 1990), s. 64-70. Ayrıca bkz. Martin Procházka, 'Cultural Invention and Cultural Awareness: Translational Activities and Author's Subjectivity in the Culture of the Czech National Revival', *New Comparison*, 8 (1989), s. 57-65.

²⁰ Anna Lilova, 'Bulgarian Tradition', *Routledge Encyclopedia of Translation Studies* içinde, haz. Mona Baker (Londra: Routledge, 1998), s. 351.

²¹ Sirkku Aaltonen, *Acculturation of the Other: Irish Milieux in Finnish Drama Translation* (Joensuu: Joensuu University Press, 1996), s. 203. Ayrıca bkz. aynı yazarın, 'Rewriting Representations of the Foreign: The Ireland of Finnish Realist Drama', *TTR*, 9:2 (1996), s. 103-22.

²² Bkz. Özlem Berk, 'Bir Türk Kimliği Yaratmada Tercüme Bürosu ve Kültür Politikaları: Çevirilerin Yerelleştirilmesi', *Toplum ve Bilim*, s. 85 (Yaz 2000), s. 156-71.

yaratma çabaları Avrupa'nın kültürel değerlerini reddederek değil, İslam ve Doğu dünyasıyla bağlarını gevşetmesiyle ve kendine Avrupa kültür ve uygarlığı içinde bir yer istemesiyle temellenmiştir. Bu bağlamda, Cumhuriyet'in temellerinin Türkiye'deki sosyo-kültürel hayatın her alanını etkileyen Batı'dan yapılan çeviriler üzerine kurulduğunu da söylememiz mümkün gözükmemektedir.

Türkler 1940'larda, bu dönemde başka toplumlarda da baskın ideoloji olarak varlığını sürdüren liberal hümanist bir anlayışa paralel olarak, yüzlerini Batı medeniyetinin kaynağı olarak gördükleri Greko-Roman dünyaya döndüler. Aslında o dönemin çevirmen ve eleştirmenlerinin savdukları, herkesin ulaşmak istediği ideal bir kültür anlayışıydı. Çeviriler de bu "evrensel doğruları ve değerleri" ulaşılabılır yapmak için bir araç olarak işlev gördüler. Yerelleştirme stratejisi, seçilmiş olan bu edebi metinleri, klasikleri 'insanileştirmeğe' ve geniş halk kitleleri için anlaşılır kılmaya yardım ettiler. Liberal hümanizm 20. yüzyılın başlarında çevirmenler ve yazarlar için çok kuvvetli bir güdü olmuş ve değişik şekilleriyle dünyanın pek çok yerinde 1960'ların sonlarına kadar evrensel standartlar ve kavramlar için bir temel sunarak etkili olmaya devam etmiştir.

Ancak bu noktada Türkiye'yi diğer Avrupa'lı örneklerden ayıran kendine özgü özellikleri olduğunu aklımızdan çıkarmamalıyız. Türkiye, Batı'nın gözünde hiç bir zaman Avrupa kültür ve medeniyetinin bir parçası olmamıştır. Coğrafi konumunun ve dinsel farklılıkların bu dışarıda bırakılmanın temel sebeplerinden olduğunu varsayabiliriz. Öte yandan, Osmanlı İmparatorluğu'nun varisleri olarak Türkler hiç bir zaman sömürgeleştirilmemişler, aksine kendileri altı yüzyıldan uzun bir zaman büyük bir imparatorluk olarak varlıklarını sürdürmüşlerdir. Bunun sonucu olarak, "Öteki"nin, yani Batı'nın, Türk bağlamında diğer pek çok ulusa nazaran daha sorunsal bir yeri olmuş ve yerelleştirme de bu bakımdan daha farklı anlamlar taşımıştır. Türkler için çeviri aynı zamanda Batı'yı çevirmek anlamına gelmiştir. Türkiye'nin Batı'ya yönelmesinin derecesi ve kimliğini belirlemede Batı'ya biçilen rol çoğunlukla çeviri stratejilerini de belirlemiştir.

Nitekim, öncülüğünü dönemin Eğitim Bakanı Hasan Âli Yücel ile Nurullah Ataç ve Sabahattin Eyuboğlu gibi iki büyük çevirmenin çektiğini söyleyebileceğimiz çeviri etkinliğinde yukarıda bahsedilen yaklaşım etkili olmuştur. Genç Cumhuriyet'in Batılılaşma programı çerçevesinde özellikle Yunan ve Latin klasikleri Batı kültürünün birincil kaynakları olarak görülmüş ve çeviri için ilk seçilen eserler arasında yer almıştır. Kaynak kültür olarak Batı'ya tanınan bu saygınlık ve Batılı olma isteği Batı'yı ve Batı kültürünü Türk okurlara fazla yabancı olmayan, tanıdık bir biçimde sunarak aslında kendilerinin de bu kültür ve uygarlık dünyasından farklı olmadıklarını ve hatta bu dünyaya ait olduklarını inandırmak gibi sonuç doğurmuştur. Yerelleştirme

stratejisi böylece yeni, modern, Batılı bir Türk milleti yaratmak için kullanılmıştır.

Çok önem verilen Antik Yunan ve Latin eserlerinin aktarılmasında uygulanan yöntem bir yandan bu eserlerin, özellikle Ataç'ın çevirilerinde görüldüğü gibi, erek dilin ve kültürün özellikleriyle donanarak yerelleştirilmesi, öte yandan da Eyuboğlu'nun hümanizma (ya da Anadoluculuk) anlayışına uygun olarak, bu uygarlıkların kökenine Anadolu uygarlığının konulması olmuştur. Böylece üstün kültür olarak algılanan ve aslında okuyuculara çok da yabancı görünmeyen kültürel bir "öteki" olarak bir Batı yaratmak amaçlanmıştır. Çeviride akıcılık ve konuşma dili kullanımı Batı kültürünün 'doğallaştırılması' sonucunu yaratmıştır. Kabul edilebilir çeviriler üretmekle çevirmenler Batı'yı erek kültürle tanış ve öğrenilebilir, ve nihayet Türk toplumunu "medeni dünyaya" sokacak birşey olarak sunmayı istemişlerdir. Böylece çeviriler, Türk dilinin sözcükbilim ve dilbilgisi açısından gelişmesine yardım ettikleri gibi kitlelerin "Batılılaşma"sında da dönüştürücü bir rol üstlenmişlerdir.²³

II.

II. Dünya Savaşı'ndan sonra çok-partili sisteme geçişle girilen yeni dönemde güç dengeleri de değişmeye başlar. Değişen sosyo-politik şartlarla birlikte çeviri politikalarında da radikal bir değişim görülür. Bu aynı zamanda yeni aydın ve çevirmen kuşağın bir öncekini taklitçi ve elitist olmakla suçladığı, sadakatin gerekliliğini savunarak çeviriyi yabancılaştırıp ulusal bir kültür ve yazın yaratmak istediği bir dönem olmuştur. Bu dönem duyulan pek çok farklı sese rağmen bir önceki yerelleştirme stratejilerine karşı bir akımın geliştiğini söylemek mümkün. Özellikle 1980'lerden sonra çeviri tartışmaları tekrar Batı sorunu, yani Batı'nın algılanması üzerinde yoğunlaşmış ve bir karşı koyma politikasının benimsenmesi Türk kimliğinin oluşturulmasında bir yol olarak görülmüştür. Sosyo-politik değişimler, ekonomik sınırlamalar, uluslararası gelişmeler ve liberal hümanizmin Kültür'ü yerine değişik kültürlerin tanınması gibi pek çok yeni faktör erek kültür dizgesindeki eski statükoyu zorlamıştır.

Daha 1940'larda Tercüme Bürosu üyeleri arasında Ataç ve Eyuboğlu'nunkinden farklı sesler duyulmaya başlar. Ataç ve Eyuboğlu'nun yaklaşımına, özellikle farklı çevirilerde aynı akıcı Türkçe'nin kullanılması bağlamında ilk karşı çıkan Büro'yu 1947-1950 yılları arasında yöneten Suut Kemal Yetkin olmuştur. *Tercüme Sanatı* adlı yazısında Yetkin çevirmenin anadilinin gereklerini izlemesi gerektiğini kabul etmekle beraber iyi bir çevirmenin kendi biçimini değil, yazarın biçimini kullanması gerektiğini iddia eder:

²³ Berk, s. 15-16.

Diline çevirdiği esere kendi üslûbunu veren, hele türlü iklimli eserleri aynı üslûpla çeviren mütercim, ya anlayışsızlığın, yahut da kendini beğenmişliğin kurbanıdır. İyi bir Balzac mütercimi, kendisini Balzac'da silmesini bilen, kendisini Balzac hissedenden mütercimdir. (...) Mütercim kendi şahsiyetini, tercüme ettiği muharririn şahsiyetinde kaybettiği nisbette bulur. Bu bakımdan tercüme gerçekten feragat işidir.²⁴

Yetkin, 1974'de yazdığı bir başka yazısında biçeme verdiği önemi vurgulayarak yukarıdaki görüşünü tekrarlar:

Bir edebiyat eseri asıl değerini üslûbundan aldığına göre, her şeyden önce çevirmenin bir sanatçı titizliği ile yazarın üslûbuna yaklaşması gerekir. Sözgelimi, Marcel Proust'un uzun, kimi zaman içiçe girmiş cümlelerini keserek biçerek kısa cümlelerle çevirmek başlanamaz bir saygısızlık olur.²⁵

Oysa Ataç, Batı dillerindeki uzun cümlelerin Türkçe'de bölünmesi gerektiğini savunmaktaydı; bunu yapmamak 'metne sadakatsizlik'ti.²⁶ Ataç'ın vurgusu burada erek dil üzerindedir ve başlıca kaygısı da erek dilin normlarını izlemek olmuştur. Onun için çevrilmesi gereken şey öncelikle edebi bir eserin anlamı olduğundan, değişik yazarların farklı biçimleri Türkçe'ye tek bir doğru biçimle çevrilebilirdi ve çevrilmeliydi de. Yetkin'in açıklaması kaynak dile kayan vurguyu gösteren ilk örneklerden biridir. Ataç'ın aksine, Yetkin kaynak dilin özelliklerinin erek dilde gösterilmesi gerektiğine inanmıştır. Ayrıca, erek dilin normlarının bozulması pahasına kaynak dilin normlarının aktarılması gerektiğini savunmuştur.

1950'lerin başlarında çeviriye başlayan Tahsin Yücel de Yetkin'in yaklaşımını izlediğini söyler:

Benim başlangıçtaki anlayışım da elden geldiğince yazarın biçimini, dilini Türkçe'de yansıtabilmek oldu. Sizler de sonradan okuduğunuz yazılardan anımsarsınız, birçok alanda olduğu gibi çeviride de öncü kişi Nurullah Ataç'tı. Nurullah Ataç'ın görüşü, bütün çevirileri, türü ne olursa olsun, yazar hangi yazar olursa olsun, hep belirli bir akıcı Türkçe'yle yansıtmaktı. Sabahattin Eyuboğlu'nun anlayışı da bir ölçüde buydu. Yani Türk okuru akıcı bir Türkçe'yle, çeviri kokmayan bir Türkçe'yle okusun isterlerdi. Bu anlayışı eleştirenler de vardı, örneğin

²⁴ Suut Kemal Yetkin, 'Tercüme Sanatı', Suut Kemal Yetkin, *Edebiyat Konuşmaları* içinde (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1944), s. 46-47.

²⁵ Yetkin, 'Başarılı Çevirinin Koşulları', *Türk Dili*, 38:322 (1978), s. 44.

²⁶ Nurullah Ataç, 'Tercüme Dair', *Tercüme*, 1:6 (1941), s. 505.

Suut Kemal Yetkin gibi. Ben düşünce açısında daha çok Suut Kemal'in savunduğu tutumu benimsedim. Bakılırsa görülür ki, eski çevirilerimde, örneğin bir Daudet çevirisiyle (*Tarascon'lu Tartarin*, ilk yaptığım çeviridir bu) Monthelant'dan yaptığım bir çeviri arasında biçem bakımından çok büyük farklar vardır. Bu da yazarın anlatımına bağlı kalma kaygısından ileri gelen bir farktır. Daha sonraki çevirilerimde de hep bu ilkeye bağlı kalmaya çalıştım.²⁷

Tercüme Bürosu'nun genel yaklaşımına bir tepki de Nazım Hikmet'ten gelir. Hikmet hapishanedeyken Hasan Âli Yücel tarafından Tolstoy'un *Harp ve Sulh*'unu Türkçe'ye çevirmekle görevlendirilir.²⁸ Kemal Tahir'e ard arda yazdığı iki mektubunda Hikmet çeviri üzerine görüşlerini açıklar:

Ben tercümeden şunu anlıyorum: tercüme edilen eserin yüzde yüz Türkçeleştirilmesi değil. Yani tercüme romanı okuduğün zaman, sanki onu bir Türk muharririnin yazdığını sanmıyacaksın. Bilâkist onu hangi milletin, hangi devirdeki muharriri yazmışsa o milletin, o devirdeki o muharririni okuduğunu anlıyacaksın. Yani tercümede bir Rus muharriri ile, bir Fransız muharriri tercüme yapan Türk muharririnin diliyle, kendi dilleriyle konuşacaklar. (...) Tercümede nasıl muhteva adaptasyonu bir kepezelikse, şekil adaptasyonu da öyledir. Hem, benim kanaatime göre şu dediğim prensip kabul edilirse, muhtelif lisanların birbirlerini zenginleştirmeleri, ve kendi dar hudutları içinde kalmayıp kapılarını birbirlerine açmaları mümkün olur. (...) Son söz: ben Nasuhi Baydar'ın, Nurullah Ataç'ın, Reşat Nuri'nin, filânın Türkçesini değil, Türkçede Tolstoy'un Ruscasını, Anatol Frans'ın Fransızcasını, tekrar ediyorum Türk dilinde, onların dillerini okumak istiyorum.²⁹

“Eski” yaklaşıma en açık ve sert tepki herhalde Sait Maden'den gelmiştir. Maden, yabancı bir şairin ayrı bir ses getirdiğini ve bunun da Türkçe çeviride yansıtılması gerektiğini söyleyerek yerleştirme politikasına karşı gelmektedir:

²⁷ Tahsin Yücel, ‘Tahsin Yücel ile Söyleşi’, *Metis Çeviri*, 6 (1989), s. 11-12.

²⁸ Orhan Şaik Gökyay, ‘Dede Korkut’un Torunu’, *Kültürümüzden İnsan Adaları*, haz. Alpay Kabacalı (İstanbul: YKY, 1995), s. 16. Hapishaneden Kemal Tahir'e gönderdiği bir mektubunda (Mektup 118) Hikmet, romanın ilk cildini Tahir'e gönderdiğini yazar, ancak bu çevirinin istediği gibi bir çeviri olmadığından yakınır. Maarif Vekaleti'nin çeviri dili hakkındaki prensibini yanlış bulduğunu yazan Hikmet yine de “bazı inatçılıklarına rağmen” bu prensibe uyduğunu belirtir. Ancak 1943-1949 tarihleri arasında dört cilt halinde yayınlanan *Harp ve Sulh*'un çevirisinin altında Zeki Baştımar'ın imzası bulunmaktadır.

²⁹ Nazım Hikmet, *Kemal Tahir'e Mapusane'den Mektuplar* (İstanbul: Bilgi Yayınevi, 1975 [1968]), s. 259-60.

Amaç, bizim duyarlığımızdan, dünyayı algılama özelliğimizden ayrıksı bir ozanı, kendi dili aracılığıyla bulduğu incelikleri elden geldiğince korumaya çalışarak, kusursuz bir yaklaşımla verebilmektir Türkçede. Bizim kafamızda doğmamış, bize yabancı bir kavramın dilimizde hazır kalıpları yoktur. Her yeni şiir için dilde yeni olanaklar aramak gerekir bu yüzden. Dili zorlamak gerekir kimi zaman da. Diyeceğim, bir *adaptation*, bir uyarlama çalışması değildir tutulacak yol.³⁰

Gerek yukarıda da örnekleri verilen diğer eleştirilerle karşılaştırıldığında, gerek Can Yücel ve Sabahattin Eyuboğlu gibi çevirmenlere üstü kapalı da olsa yönelttiği eleştiriler de göz önüne alındığında, bu açıklama tüm bu çeviri tartışmalarının altında yatan ideolojik çatışmaları açığa çıkarması açısından en sertlerinden biridir:

Çeviri şiir kitaplarının kapağına yazılan “Türkçesi: Bilmem kim” gibi açıklamalar, çevrilen ozanı yukarıda andığım Baudelaire görünümüne [zavallı Fransız ozanı, yere bağdaş kurmuş, ayağında şalvar, kucağında saz, kasketinin güneşliği yana dönük, eli tespihli bir halk ozanı kılığına bürünmüş. y.n.] sokmaktan başka şeye yaramaz. Bu yanılğı, Prévert gibi yalınlık tutkunu bir ozanla Mallarmé gibi, Valéry gibi karmaşık ozanları aynı dille çevirmeye götürür bizi. Öğrenimini dışarda görmüş kentsoylu kilim, heybe estetikçisi aydınlarımızdan kalma bir yanılığdır bu. Sürüp gitmektedir.³¹

Öte yandan, Murat Belge'nin James Joyce ve William Faulkner'dan yaptığı çeviriler, Tomris Uyar'ın Virginia Woolf'un *Mrs. Dalloway* çevirisi ve Fatih Özgüven'in Vladimir Nabokov'un *Lolita* çevirisi bu çevirmenlerin yazarın biçemlerini yakalama ve aktarmalarında gösterdikleri çaba sonucu başarılı sayılmışlardır.³² Belge'nin Faulkner'dan yaptığı *Ağustos Işığı* (*Light in August*) çevirisinden alınan bir paragraf iyi ve sadık bir çeviriye örnek olarak gösterilmiştir.³³

³⁰ Sait Maden, 'Soruşturma', *Türk Dili*, 38:322 (1978), s. 169.

³¹ Maden, s. 169.

³² Bkz. Mehmet H. Doğan, 'Serbest Çeviri Üzerine', *Türk Dili*, 38:322 (1978), s. 53-54; Bülent Aksoy, 'Cumhuriyet Döneminde Çeviri', *Çeviri ve Çeviri Kuramı Üstüne Söylemler* içinde, haz. Mehmet Rifat (İstanbul: Düzlem Yayınları, 1996), s. 85-86; Cevat Çapan, '1976'da Çeviri Edebiyatı', *Nesin Vakfı Edebiyat Yıllığı*, (1977), s. 133-34 ve Ahmet Cemal, 'Çeviri Yazınımızda 1976: Gerçekler ve Eğilimler', *Nesin Vakfı Edebiyat Yıllığı*, (1977), s. 143. Murat Belge'nin ilk çevirisi olan William Faulkner'in *Döşegimde Ölürlen* (*As I Lay Dying*) adlı romanını 1965 yılında De Yayınları'nda yayınlayan Memet Fuat, Belge'nin Faulkner ve Joyce'dan başarılı çeviriler yapmasının bir nedenini de Belge'nin o zamanlar Türkçe'yi bugünkü gibi iyi bilmemesinden ve buna bağlı olarak da aykırılıklardan ve ters söyleyişlerden rahatsız olmayıp 'Türkçe'yi İngilizce'nin yönetimine kolaylıkla bırakabilmesine' bağlıyor. Bkz. Memet Fuat, 'Memet Fuat'la Söyleşi', *Metis Çeviri*, 1 (1987), s. 16.

³³ Doğan, s. 53-54; Aksoy, s. 85.

Bellek inanır bilmek hatırlamadan önce. Hatırlamaktan daha uzun zaman inanır, bilmekin düşünmesinden bile daha uzun zaman. Bilir, hatırlar, inanır, bir koridor, bir büyük uzun kuleli soğuk yankılanan binada koyu kırmızı tuğladan kurumladonuk kendisinininkinden fazla bacalar yüzünden, otsuz çakılserpilidöşeli bir arsada yerleşik tüten fabrika varoşlarıyla çevrili ve bir ıslahane ya da hayvanat bahçesi gibi on ayak boyunda çelik-ve-tel çitle kuşatılmış ve burada rastgele kararsız dalgalanmalarla, serçe gibi çocuk titremeleriyle, tıpkı ve eş mavi pamuklular içinde öksüzler içine ve dışına hatırlayışın ama bilmekte devamlı kasvet duvarlar gibi, kasvet pencereler gibi ki, buradan yağmurda yıldan yıla komşulayan bacalardan kurum çubuklanırdı kara gözyaşları gibi.³⁴

Bu dönem yapılan çeviri eleştirilerinde, vurgunun erek metin ve dilde olduğu 1940'lerden farklı olarak kaynak metne bir dönüşten söz edilebilir. Daha önce, çevirideki her hangi bir “yanlış” erek dilin gereklerine sadakatsizlik olarak adlandırılırken bu durum artık kaynak metne ve yazarına sadakatsizlik olarak algılanmaya başlanmıştır. Temel kaygılardan biri çeviride yazarın biçimini yansıtmak olmuştur. Çevirmenlerin görüşlerindeki bu değişikliğin genel olarak Türk aydınlarının Batı'ya ve kendi kültür ve toplumlarına karşı değişen bakışlarıyla ilgili olduğunu söylemek mümkün. Bu yaklaşımda ayrıca yabancı kültürde yok olmamak ve kimliğini korumak amacıyla kaynak ve erek metinler, diller ve kültürler arasındaki farklılığı vurgulama isteği yatmaktadır. Bu yeni bakış açısı belki de en iyi Türk edebiyatında, özellikle 1970'lerde, Batı etkisi üzerinde yoğunlaşan tartışmalarda görülebilir.

Attilâ İlhan *Hangi Batı* adlı kitabında temel olarak Türkiye'deki edebi akımların yerel sosyal koşullara bağlı olarak gelişip gelişmediğini ve Batı'dan alınan fikirlerin sosyal gelişimimize paralel olup olmadığını sorgular.³⁵ İlhan, Türk yazarları kendi geleneklerine önem vermeyerek Fransa'nın popüler ideolojilerine uygun hikayeler üretmekle, yurt dışındaki Türk aydınlarını da Batı'ya sadece ideolojik içeriği Avrupalı okur tarafından kolayca anlaşılabilir Türk edebiyatının ürünlerini tanıtmakla suçlar. Paris'teki kitapçıların Nazım Hikmet'ten başka Türk yazar tanımadığından, çağdaş Türk yazarlarının Fransızca çevirilerini sorduğunda ise Nazım Hikmet'in şiirlerinden başka bir şey veremediklerinden yakınır. İlhan Türk edebiyatına edebi değerleri yüzünden ilgi gösterilmemesi konusundaki yakınmalarında haklı olabilir. Ancak İlhan'ın, kendi toplumuna özgü konulara odaklanan ve yabancı ve ilgisiz yapılar sunmaktan ziyade, bu toplumun gerçeklerine ayna tutan bir ulusal edebiyat yaratma konusundaki önerileri, 1970'lerde yazılmış çok sayıda toplumsal gerçekçi romandan da belli olacağı üzere, evrensel değerler

³⁴ Murat Belge, çev., *Ağustos Işığı (Light in August)*, William Faulkner (İstanbul: İletişim Yayınları, 1990 [1968]), s. 106.

³⁵ Attilâ İlhan, *Hangi Batı* (Ankara: Bilgi Yayınevi, 1996 [1972]).

yaratmada başarısız olmuş gözükmektedir. Buna karşın İlhan'ın, aşağıda da görüleceği gibi, bir kültürel sentez önerisi son yıllarda kimi yazar ve şairlerde yankı bulmuş gözükmektedir.

Milliyet Sanat'ın 1976'da kültür sorunu üzerine başlattığı "soruşturma"sında³⁶, pek çok yazar Batı'dan modelden ziyade gerekli yöntemleri almamız gerektiğini konusunda birleşmişlerdir. Soruşturmaya katılan yazarlardan biri olan Attilâ İlhan, Türklerin geçmişten getirdikleri kültürel mirası yadsımadan, çağdaş kültürlerin veri ve olanaklarından yararlanarak, bilimsel bir yöntemle ulusal, çağdaş ve Türk bir bileşim yaratmanın gerekliliği konusundaki görüşlerini tekrarlar.³⁷ İlhan'ı, Turgut Uyar ve Hilmi Yavuz'un da aralarında bulunduğu ve 1970'lerden sonra eski şiire yönelerek Divan ve halk edebiyatını model alan, ancak çağdaş konuları ve dili kullanarak yeni tür bir modern şiir yazan şairler arasında görmek bu bakımdan şaşırtıcı olmamalı. Benzer şekilde, artık yabancı yazarları taklit etmek istemeyen, bu yazarlardan seçici davranarak ödünç almak isteyen yeni bir Türk edebiyatı da gelişmeye başlar.

III.

Çeviri tarihi, sadece geçmişteki olayların (tekrar) anlatımı değil tarihsel verileri çevreleyen ve oluşturan söylemlerin ortaya çıkarılması ve çözümlenmesi çabasıdır. Bu yüzden çeviri çözümlenmelerinin ve erek metinlerin (çevirilerin) kaynak metinlerle eleştirel karşılaştırmasının yapılması kadar önsözler, çeviri, yayıncı ve çeviri etkinliğiyle bir şekilde ilgili kişilerin verdiği demeçler, çeviriyle ilgili gazete ve dergi yazıları, kitap tanıtımları, çeviri eleştirileri ve çevirilerin istatistiksel verileri de çeviri tarihinin metin-dışı kaynaklar³⁸ adı verilen temel kaynaklarını oluştururlar. Çeviri kararlarını şekillendiren ve yansıtan kültürel modelleri belirlemek ve incelenen dönemde çevirilerin ve etkilerinin ardındaki ideolojileri ortaya çıkaracak olan sosyo-kültürel ard alanı daha iyi ortaya koyabilmek için betimleyici bir yaklaşım gerekli görünmektedir.

Çeviri etkinliklerinin niceliği ve niteliği ulusların içinde buldukları koşullar ile yakın bir ilişki içindedir. Itamar Even-Zohar'a göre bir kültürde büyük bir çeviri etkinliğine neden olan üç temel koşul bulunmaktadır:

- (a) çoğul-dizge henüz tam oluşmamışken, başka bir deyişle, edebiyat henüz "genç"ken ve kurulma sürecindeyken; (b) edebiyat ya "çevresel"

³⁶ 'Türk Kültürü Kavramı, En Önemli Kültür Sorunumuz, Kültür Mirası ve Batılılaşmanın Etkileri Üzerine', *Milliyet Sanat*, 166 (1976), s. 3-11.

³⁷ 'Türk Kültürü Kavramı, En Önemli Kültür Sorunumuz, Kültür Mirası ve Batılılaşmanın Etkileri Üzerine', s. 6.

³⁸ Gideon Toury, *Descriptive Translation Studies and beyond* (Amsterdam: John Benjamins, 1995), p. 65.

ya da “güçsüz”, ya da her iki durumdayken; ve (c) edebiyatta dönüm noktaları, bunalımlar ya da yazınsal boşluklar yaşanırken.³⁹

Bu koşullar, Tanzimat dönemi Osmanlı edebiyat-çoğul dizgesi için geçerli olmuştur. Osmanlı edebiyat çoğul-dizgesi, bu dönemde gerekli bütün dizgeleri üretememekteydi; eksikliği duyulan dizge ‘okur yazar şehirliler için “halk” düzeyinde yazılmış, sözlü geleneğin yerini tutacak bir edebiyattı’.⁴⁰ Ayrıca, “genç” edebiyatlar durumunda olduğu gibi yeni, sade bir dilde yazılmış roman, tiyatro ve yeni şiir biçimleri gibi edebiyat türlerine gereksinim vardı. Son olarak da, Tanzimat döneminin Osmanlı çoğul-dizgesi için bir dönüm noktası olduğunu söyleyebiliriz. Öte yandan, çevrilecek eserlerin seçimi, çeviride izlenecek yöntem ve çeviri sürecinde alınacak kararlar, ve son olarak da çevirinin erek kültürde nasıl karşılandığı, yerel kültürel, sosyal, politik, hatta ekonomik şartlarla yakından ilgilidir. Bu faktörler, çevirinin oldukça karmaşık sosyo-kültürel bağlamını göz önüne sermesi açısından, kullanılan yöntemlerin incelenmesi kadar önemli sayılmalıdır. Bundan başka, politik, sosyal ve kültürel koşulları incelemek, çeviri kararlarının (süreç öncesi ve sonrası) belirlenmesinde kaynak ve erek kültürler arasındaki güç dengelerinin nasıl etkili olduğunu da göstermektedir.

1839’da Tanzimat reformlarıyla başlayan süreçte, Osmanlı devletini ve toplumunu modernleştirme girişimlerinin Batılı modeller üzerine kurulduğunu söyleyebiliriz. Bu tarih, Batı dünyasının daha üstün bir güç olarak kabulünün ve aynı zamanda bir Türkleşme sürecinin başlangıcı olmuş ve çeviriler bu süreçte önemli bir rol oynamışlardır. Batılılaşmanın Osmanlı İmparatorluğunu Batılı güçlerle aynı düzeye getireceği ve aynı zamanda Türk kimliğini kazanmasına yardım edeceği umulmuştur. Batılılaşma ve Türkleşme hareketi Cumhuriyetin kurulmasıyla birlikte resmi politikalar haline gelerek daha programlı bir şekilde sürdürülmüştür. Dolayısıyla, çeviri yöntemini ve niteliğini belirleyen faktörlerden birinin çevirmenler, eleştirmenler, yayıncılar; kısaca çeviri kararlarından sorumlu olan güçler tarafından kaynak ve erek kültüre verilen statü olduğu söylenebilir. Nitekim bu yazıda da gösterilmeye çalışıldığı gibi, Türklerin, özellikle ulusal kimliklerini yaratmak için en yoğun olarak çaba harcadıkları dönemde; 19. yüzyıl ortalarından başlayarak çok partili döneme geçişe kadar süren Cumhuriyetin ilk döneminde yürüttüğü çeviri etkinliklerinde kaynak kültür olarak Batı’nın algılanış biçimi ve Batı’ya verilen yüksek statü, çevirilerin genel olarak yerelleştirilmesi sonucunu doğurmuştur.

Türkiye’deki değişen sosyo-politik güç dengeleri Batı’nın algılanma biçimini de etkilemiştir. Yüzyıldan fazla bir süredir “Batı” ulaşılmaması gereken

³⁹ Even-Zohar, ‘The Position of Translated Literature within the Literary Polysystem’, s. 121.

⁴⁰ Saliha Paker, ‘Tanzimat Döneminde Avrupa Edebiyatından Çeviriler: Çoğul-Dizge Kuramı Açısından Bir Değerlendirme’, çev. Ali Tükel, *Metis Çeviri*, 1 (1987), s. 41.

bir modeli oluştururken kaynak (Batı) ve erek (Türk) kültürler arasındaki asimetric güç dengeleri, çevirilerde yerelleştirmenin uzun bir süre temel strateji olarak kullanılmasını sağlamıştır. Oysa, II. Dünya Savaşı'ndan sonraki kuşak, yeni kimlik arayışlarına girerek kendine yeni modeller aramaya başlamıştır. Bunun sonucu "Batılı" ve "Türk" kimlikleriyle ilgili farklı görüşlerin şekillenmeye başladığını söyleyebiliriz. Nitekim, özellikle 1980'lerin ortalarından beri Türk dizgesinin izlediği modeller Batı kavramının kapsamını da genişleterek çoğalmıştır. Daha da önemlisi, Türkler kendilerini artık sadece Batı'ya karşı değil, başka kültürlere karşı da değerlendirmeye ve tekrar tanımlamaya başlamışlardır. Türkiye aynı zamanda, "hümanizm" ve "evrensellik" gibi kültürel kimlikle ilgili kabul edilmiş pek çok Batılı nosyonu sorgulamaya başlamıştır. Bunun sonucu olarak, Batı'nın modenleşme paradigmasının reddedilmesi, 1980'lerin sonlarında başlayan ve döneme damgasını vuran hareketlerden biri olmuştur. Bu yeni ideolojilerdeki (İşlam, radikal ulusçuluk, vb.) tek Batılı unsur Batılı teknoloji ve bilimin benimsenmesi olmuştur. Bu yeni açılım, daha önceki yerelleştirme stratejisine belli bir karşı koymayı da beraberinde getirmiştir. Çeviriler, bu yeni yaklaşıma göre benzerlikleri değil, farklılıkları göstermeliydiler ve ulusal kimlik de bu farklılıklar üzerine kurulmalıydı.

Türk ulusal kimliğinin oluşturulma süreci devam etmektedir. Benzer şekilde, çeviriyi ilgilendiren dil ve sadakat gibi kavramlar üzerindeki tartışmalar sürmektedir. Ancak, 1980'lerin ortalarından beri, önceki dönemlerden farklı olarak, bu sorunların varlığı kabul edilmiştir. 1980'lerden bu yana ortaya çıkan tablo Türk yaşamının her alanındaki çoğulculuğu değerlendirmek için pek çok seçenek sunmaktadır. Nitekim, Türk toplumundaki bu çoğulculuğun tanınması, ulusal kimliği Batı dünyasında arayan daha önceki ideolojilerin başarısızlığına bir cevap olarak da açıklanabilir. Dolayısıyla, bu dönemlerdeki çeviri politikaları ve stratejileri bu çerçevede incelenmelidir. Bu bağlamda, yerelleştirme ya da yabancılaştırma kavramları, incelenen dönemin ve kültürün politika ve uygulamalarındaki değişiklikleri göstermede tek başlarına yeterli değildir. Bir çeviri girişiminin yerelleştirme ya da yabancılaştırma yöntemini izleyip izlemediği bu çevirinin üretildiği ve tüketildiği kültürün ayrıntılı bir incelemesinden sonra belirlenebilir. "Yerel" ya da "yabancı" olarak nitelenen, ancak erek kültürün değişen değerler hiyerarşisi içinde belirlenebilir. Yerelleştirme ve yabancılaştırma süreçlerini ve bunların kültürel ve ulusal kimliklerin oluşumuyla ilgisini daha iyi kavramamız farklı çeviri tarihlerini daha ayrıntılı incelemekle mümkün olacaktır.

KAYNAKÇA

- Aaltonen, Sirkku, 'Rewriting Representations of the Foreign: The Ireland of Finnish Realist Drama', *TTR*, 9:2 (1996), s. 103-22
- Aaltonen, Sirkku, *Acculturation of the Other: Irish Milieux in Finnish Drama Translation* (Joensuu: Joensuu University Press, 1996)
- Abdullah, Fevziye, 'Ahmet Midhat Efendi'nin Garp Dillerinden Tercüme Roman ve Küçük Hikâyeleri', *Tercüme*, 11:60 (1955), s. 109-21
- Akbayar, Nuri, 'Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Çeviri', *Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, haz. Murat Belge, 2.cilt (İstanbul: İletişim Yayınları, 1986), s. 447-51
- Aksoy, Bülent, 'Cumhuriyet Döneminde Çeviri', *Çeviri ve Çeviri Kuramı Üstüne Söylemler* içinde, haz. Mehmet Rifat (İstanbul: Düzlem Yayınları, 1996), s. 73-92
- Ataç, Nurullah, 'Tercüme Dair', *Tercüme*, 1:6 (1941), s. 505-507
- Belge, Murat, çev., *Ağustos Işığı (Light in August)* William Faulkner (İstanbul: İletişim Yayınları, 1990 [1968])
- Bengi-Öner, Işın, 'Bir Söz Ustası ve Bir Devrimci: Ahmet Midhat Efendi', *Çeviri Bir Süreçtir... Ya Çeviribilim?* (İstanbul: Sel Yayıncılık, 1999), s. 67-76
- Berk, Özlem, 'Bir Türk Kimliği Yaratmada Tercüme Bürosu ve Kültür Politikaları: Çevirilerin Yerelleştirilmesi', *Toplum ve Bilim*, S. 85 (Yaz 2000), s. 156-71
- Cemal, Ahmet, 'Çeviri Yazınımızda 1976: Gerçekler ve Eğilimler', *Nesin Vakfı Edebiyat Yıllığı*, (1977), s. 141-47
- Çapan, Cevat, '1976'da Çeviri Edebiyatı', *Nesin Vakfı Edebiyat Yıllığı*, (1977), s. 132-40
- Doğan, Mehmet H., 'Serbest Çeviri Üzerine', *Türk Dili*, 38:322 (1978), s. 49-54
- Even-Zohar, Itamar, 'Polysystem Studies', *Poetics Today* (özel sayı), 11:1 (1990)
- Even-Zohar, Itamar, 'The Position of Translated Literature within the Literary Polysystem', *Literature and Translation: New Perspectives in Literary Studies* içinde, haz. James S. Holmes, José Lambert ve Raymond van den Broeck (Leuven: Acco, 1978), s. 117-27

- Gökyay, Orhan Şaik, 'Dede Korkut'un Torunu', *Kültürümüzden İnsan Adaları*, haz. Alpay Kabacalı (İstanbul: YKY, 1995), s. 13-17
- Hikmet, Nazım, *Kemal Tahir'e Mapusane'den Mektuplar* (Ankara: Bilgi Yayınevi, 1975 [1968])
- İlhan, Attilâ, *Hangi Batı* (Ankara: Bilgi Yayınevi, 1996 [1972])
- Kurultay, Turgay, 'Çeviri Yöntemi Üzerine Düşünceleriyle F.Schleiermacher', *Dün ve Bugün Çeviri*, 1 (1985), s. 191-217
- Lefevere, André (haz.), *Translation, Rewriting, and the Manipulation of Literary Fame* (Londra: Routledge, 1992)
- Lefevere, André, 'Why Waste our Time on Rewriters? The Trouble with Interpretation and the Role of Rewriting in an Alternative Paradigm', *The Manipulation of Literature* içinde, haz. Theo Hermans (Londra: Croom Helm, 1985), s. 215-43.
- Lilova, Anna, 'Bulgarian Tradition', *Routledge Encyclopedia of Translation Studies*, haz. Mona Baker (Londra: Routledge, 1998), s. 347-55
- Macura, Vladimír, 'Culture as Translation', *Translation, History and Culture* içinde, haz. Susan Bassnett ve André Lefevere (Londra: Pinter, 1990), s. 64-70
- Maden, Sait, 'Soruşturma', *Türk Dili*, 38:322 (1978), s. 159-78
- Memet Fuat, 'Memet Fuat'la Söyleşi', *Metis Çeviri*, 1 (1987), s. 11-21
- Özön, Mustafa Nihat *Türkçede Roman* (İstanbul: İletişim Yayınları, 1985 [1936])
- Paker, Saliha, 'Tanzimat Döneminde Avrupa Edebiyatından Çeviriler: Çoğul-Dizge Kuramı Açısından Bir Değerlendirme', çev. Ali Tükel, *Metis Çeviri*, 1 (1987), s. 31-43
- Procházka, Martin, 'Cultural Invention and Cultural Awareness: Translational Activities and Author's Subjectivity in the Culture of the Czech National Revival', *New Comparison*, 8 (1989), s. 57-65
- 'Soruşturma', *Türk Dili*, 38:322 (1978), s. 159-78
- Toury, Gideon, *Descriptive Translation Studies and beyond* (Amsterdam: John Benjamins, 1995)
- 'Türk Kültürü Kavramı, En Önemli Kültür Sorunumuz, Kültür Mirası ve Batılılaşmanın Etkileri Üzerine', *Milliyet Sanat*, 166 (1976), s. 3-11

- Venuti, Lawrence, 'Strategies of Translation', *Routledge Encyclopedia of Translation Studies*, haz. Mona Baker (Londra: Routledge, 1998), s. 240-44
- Venuti, Lawrence, *The Translator's Invisibility. A History of Translation* (Londra ve New York: Routledge, 1995)
- Yetkin, Suut Kemal, 'Tercüme Sanatı', Suut Kemal Yetkin, *Edebiyat Konuşmaları* içinde (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1944), s. 45-47
- Yücel, Tahsin, 'Tahsin Yücel ile Söyleşi', *Metis Çeviri*, 6 (1989), s. 11-18